

Divan şiirinde iftira**Bahanur Özkan Bahar¹**

DOI 10.5281/zenodo.7780691

Özet

Divan şiiri genellikle muhayyel ve gerçek hayattan uzak olma gibi bazı ithamlarına maruz kalmıştır. Ancak sanılanın aksine insana dair, insanla alakalı hemen her şey bu şiirin konuları arasına girebilmektedir. Günlük hayatta insanların uğradığı haksızlıklar, hak ettiği muameleyi görememe, liyakatsizlik, adaletsizlik nasıl şikâyet konusu oluyorsa hepsini gerçek hayattan uzak olduğu düşünülen Divan şiirinde bulmak mümkündür. İftira da herkes gibi Divan şairlerince şikâyet edilen olumsuz durumlardan birisidir. İftira, bir kimseye gerçek olmayan, olumsuz bir durumu, bir suçu, amaçlı olarak, bilerek yükleme, kara çalma anlamlarına gelmektedir. Ne kadar hoş olmasa da her insanın karşılaşabileceği ya da maruz kalabileceği bir durumdur. Bu insani hadiseye Divan şairlerince pek çok şekilde değinildiği görülmektedir. İftira etmek, iftira atmak, kuru iftira, alenen iftira, türlü iftira gibi sosyal hayattaki kullanımına bu şiir geleneğinde rastlamak mümkündür. Divan şiirinde iftira konusu için belirli divanlar ve mesneviler taranmıştır. Bu taramalar sonrasında iftiranın, gazel, kaside, mesnevi gibi nazım şekillerinden; pendnâme, hevesnâme, kısas-ı enbiya gibi türlere varana kadar Divan şiirinde çok geniş bir kullanım alanına sahip olduğu görülmüştür. Bu sözcüğü karşılayan bühtan, tezvîr, isnad, yalan, dürûğ, kizb, firîb, mekr gibi pek çok kullanım bulunsa da çalışma, iftira sözcüğünü içeren örnekler ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, iftira, örnek manzumeler**Slander in divan poetry****Abstract**

Divan poetry has generally been exposed to some accusations such as being imaginary and far from real life. However, contrary to popular belief, almost everything related to human beings can be included in the subjects of this poem. It is possible to find in Divan poetry, which is thought to be far from real life, just as the injustices suffered by people in daily life, not being treated as they deserve, incompetence and injustice are the subject of complaints.

Slander is one of the negative situations complained by Divan poets like everyone else. Slander means blaming an untrue, negative situation, a crime, intentionally, and slandering someone. Although it is not pleasant, it is a situation that every person can encounter or be exposed to. It is seen that this humanitarian event was mentioned in many ways by Divan poets. It is possible to come across in this poetry tradition its uses in social life such as slander, slander, dry slander, public slander, various slander.

In Divan poetry, certain divans and masnavis have been scanned for the subject of slander. After these scans, verse forms of slander such as ghazal, ode, masnavi; It has been seen that it has a very wide usage area in Divan poetry, up to the genres such as pendnâme, enthusiasmnâme, kısas-ı enbiya. Although there are many uses such as bühtan, tezvîr, isnad, lie, dürûğ, kizb, firîb, mekr, which meet this word, the study is limited to examples containing the word slander.

Key words: Divan poetry, slander, sample poems.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, bahanurozkan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1574-2694

Giriş

Bir kimseye kasıtlı ve asılsız suç yükleme, kara çalma anlamına gelen *iftira* (Şemseddin Sami, 2015: 495) sözcüğü Divan şiiri geleneği içerisinde doğrudan kullanıldığı gibi *bühtan*, *tezvir*, *isnad*, *yalan*, *dürûğ*, *kizb*, *firîb*, *mekr* gibi sözcüklerle de karşılanmıştır. Yine sözcükle bağlantılı olarak iftira eden kişi anlamında *gammaz*, *müddei*, *mekkâr*, *kâzib* gibi sözcükler kullanılmıştır. Tespit edilebilen manzumelere bakıldığında, *iftira etmek*, *iftira atmak*, *kuru iftira*, *alenen iftira*, *türlü iftira* gibi çok geniş bir yelpazede kullanılan sözcüğün yönü de çok çeşitlilik arz etmektedir. İftira âşığa, maşuka ya da diğer birçok kişiye yapılabilmekte ve yine düşman, rakip, zahit gibi çok farklı kişilerce, farklı amaçlarda gerçekleştirilebilmektedir. Bu çeşitliliğe rağmen iftiraya elbette en çok maruz kalan geleneğin en talihsiz karakteri olan âşıktır. Bununla birlikte iftira denilince akla gelen Hz. Yusuf ve Hz. İsa'nın annesi Meryem gelmektedir. Her ikisi de iffet sembolü olan (Avcı, 2012:3) bu isimler birer telmih vasıtası olarak da Divan şiirinde kullanılmıştır.

Sözcük gazel, kaside, mesnevi gibi nazım şekillerinden; pendnâme, hevesnâme, kısas-ı enbiya gibi türlere varana kadar tıpkı sosyal hayatta olduğu gibi Divan şiirinde de çok geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. *İftira* sözcüğü yukarıda zikredilen pek çok sözcükle yakın anlamlıdır ve zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır; ancak çalışmanın sınırlandırılması adına bu sözcüklerin kullanımlarına yer verilmemiş, çalışma "iftira" ve "bühtan" sözcükleri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca iftirayı ya da iftirayı karşılayan sözcükler beyitlerde kullanılsa da iftira çağrışımı yapan anlatımlara rastlanmıştır. Çalışmada bu tarz ifadeler de yer verilmemiş; iftira ve bühtan sözcüklerini lafzen ihtiva eden örnekler derlenmiştir.

İftira her ne kadar yanlış bir davranış olarak bilinse de insan ve toplum kavramlarının bulunduğu her yerde olagelmış ve olmaya da devam edecektir. Sosyal hayatta da insanın her an başına gelebilecek iftiraya uğrama ihtimali elbette Divan şiiri geleneğinin içerisinde de karşımıza çıkmaktadır. Edebi metinlerin yaratıcısından ya da sosyal hayattan izler taşıması son derece doğaldır. Bununla birlikte benzersiz bir güzel olan ancak cefa, eziyet etmekte de bir o kadar mahir olan maşuk karakteri, âşığın canını yakmak için iftira etmekten de kaçınmaz. Âşığa yani şaire iftira edecek olan yalnızca sevgili de değildir. Sevgilinin mahallesindeki sayısız rakip de âşığa iftira etmekten imtina etmeyecek kimselerdir.

Âşığın/şairin maruz kaldığı iftira bununla da sınırlı değildir. Tıpkı âşıklık da olduğu gibi kalemiyle de iddialı olan şairin bu mecrada da rakipleri bulunmaktadır. Zaman zaman kendisini kıskanan şairlerin de iftira oklarına tutulması mümkündür.

Divan şiiri geleneğine bir miktar aşına olan birisi yukarıda zikredilen iftira şekilleri ile ilgili tahmin yürütebilir; ancak konu biraz daha geniş bir şekilde tahlil edildiğinde "iftira" ya da "bühtan" ifadelerinin çok farklı kullanımlarının olduğu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed'le birlikte Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Yûsuf, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ ve Hz. Harun da iftiraya uğrayan kişiler arasında sayılmışlardır (Çatak, 2017; 118). Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bu isimlerle beraber Hz. İsa, Hz. Eyyüp'ün eşi Rahime ve Hz. Âişe (Sağlam, 2017: 84) de iftiraya uğrayanlar arasında Divan şiiri geleneğinde zikredilen isimlerdir. Bahsedilen bu isimler arasında Hz. Yusuf, gelenekte, iftira motifi için bir miktar daha ciddi bir görüntü arz ediyor denilebilir. Kaynağı Kur'ân-ı Kerîm olan Yusuf kıssası en çok işlenen mesnevi konularından birisi olmuştur. Kissa içerisinde en bilinen iftira motifi Züleyha'nın Hz. Yusuf'a attığı iftira olsa da bu motif aynı mesnevi içerisinde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Türkdoğan, 2011: 23).

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin hepsinde ortak iftira motifleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki kardeşlerinin Yusuf'tan kurtulmak için bir kuyuya atmaları sonucunda babalarına, onu bir

kurdun kaptığını söylemeleridir ki hikâyede ilk iftiraya maruz kalan bu kurttur. İftiraya uğrayan bu kurt Yusuf u Züleyha mesnevilerinde mutlaka yer almış, kimilerinde kurt dile gelmiş ve ağızından beyitler söylenmiş, kimilerinde bizzat Yakup peygamber tarafından müdafaa edilmiştir. Neticede mutlaka zikredilen bu iftira motifi “gürg-i Yusuf” (Türkdoğan, 2011: 365) yani Yusuf’un kurdu manasına gelen bir mazmun ortaya çıkarmıştır. İkinci ve en bilinen iftira ise Yusuf’a talip olan Züleyha’nın aşkına karşılık bulamaması üzerine Hz. Yusuf’a attığı iftiradır (Nikubaht-Yeşil, 2013: 5-24).

Bunun dışında bazı Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Hz. Yusuf’a iftira atan, Züleyha dışında başka bir kadın, bir daye karşımıza çıkmaktadır (Türkdoğan, 2011:186). Bu daye tıpkı Züleyha gibi onun aşkına talip olmuş, onu elde edemediğinde ise iftira etmiştir. Hz. Yusuf kendisi de kardeşi Bünyamin’in yanında kalmasını sağlamak amacıyla ona iftira atmıştır. Saraydan aldığı tas ya da başka bir nesneyi Bünyamin’in zahire torbasına koymuş ve onu hırsızlıkla itham etmiştir.

Bulgular

Konu ile ilgili yapılan araştırmada iftira eden, iftiraya uğrayan çok çeşitli tiplerle karşılaşılsa da bu örneklerin tamamı çalışmada yer almamıştır. Çalışmada en çok rastlanılan iftira motiflerine, benzer kişilere yapılan iftiralara ya da anlam bakımından benzerlik arz eden örnekler derlenmiş ve bu örneklerin çeşitli başlıklar oluşturdukları görülmüştür.

Bu başlıklar içerisinde ilk sırayı âşığa yapılan iftiralar almaktadır. Âşık, iftiraya en çok maruz kalan olarak hem sevgilisi hem de rakipleri tarafından iftiraya uğramaktadır.

Âşığa/Şaire Yapılan İftiralar (Maşuk tarafından)

Divan şiiri geleneği içerisinde âşığın, maşukun ya da rakibin gerek fiziksel özellikleri gerekse karakter özellikleri ve bu aşk üçgeni içerisindeki rolleri bellidir. Çok büyük bir aşka sahip olan âşık, sürekli olarak maşukundan vuslat bekler; ancak bu çok mümkün olmadığından çok zaman çok daha azına, bir bakışına, küçük bir ilgiye razıdır. Buna rağmen maşuk bu alakayı göstermediği gibi âşığa eziyet etmekten hiç geri kalmaz. Yaptığı çevre, cefaya iftira etmeyi de ekleyebilmektedir.

15. yüzyılda geleneğin önemli şairlerinden birisi olan Şeyhî aşağıdaki gazelinde, âşığa yapılacak olan eziyette de iftirada da ölçülü olunması gerektiğini söyler:

Cevr ile cefâ âşıka lâyük durur ammâ
Haddiyle gerekdür
Bî-çârelere zulm ile bühtân yaraşuğu
Oran ile hoşdur

(Şeyhi, G. 52/5)

Âşığa, cevrin, cefan layıktır ama haddi aşmamak gerekir; yine onlara zulm ile iftira olur ama oranla (ölçüyle) hoştur.

İbn-i Kemâl divanında sevgilinin âşığa iftira etmesine iki defa rastlanmıştır. Her iki örnekte de benzer şeyleri mazeret olarak gösteren sevgili yine her iki beyitte de benzer tepkiler vermektedir. Sevgili, âşığ, her iki örnekte de dudaklarına kast etmekle itham etmekte, bunu yaparken de parmaklarıyla saçlarını oynamaktadır:

La'lüme kasd itdi diyü zülfünü çok elledi
Aslı yok bu sözün ol miskîne bühtândur abes

(İbni Kemâl, G. 33/3)

(Sevgili) Dudaklarıma kast etti diye saçını çok elledi, o miskine aslı olmayan bu iftara sözün faydası yoktur.

Lebüme kasd ider diyü tolar barmagina zülfün
Elinden ko o miskîni yiter yok yire bühtân it (İbni Kemâl, G. 32/5)

(Sevgili) Dudaklarıma kast eder diye saçını parmağına dolar, elinden o miskini bırak, yok yere iftira ettiğin yeter.

Sevgilinin güzellik unsurları arasında ağız ve dudakların diğerlerinden bir miktar daha öne çıktığı söylenebilir. Aşağıdaki beyitte aynı kavram yani yârin dudakları âşığın iftiraya uğramasına sebep olmaktadır. Yukarıdaki iki beyitte lal ve leb olarak karşımıza çıkan kavram bir diğer beyitte ağız olarak zikredilmiş ve bu defa Muîdî için iftara sebebi olmuştur. Bu kez âşığa, sevgili uyurken onun ağzını öptüğü iftirası atılmıştır ve âşık kendisine neden böyle bir iftira atıldığını bilememektedir:

Öpmedüm agzın uyurken ol gözi mestânenün
İy Muîdî yok yire bunlar ne bühtândur bana (Muîdî, G. 12/7)

Ey Muîdî! O sarhoş gözlü (sevgilinin) ağzını uyurken öpmedim. Yok yere bunlar neden iftiradır bana?

Muîdî'ye ait bir diğer beyitte aynı kavramlar etrafında teşekkül etmektedir. Âşık, sevgili tarafından, gece, yine uyurken onu öpmekle suçlanmaktadır. Tüm bu iftiralar canına tak etmiş olmalı ki âşık, sevgilisinden, bir buse ikram etmesini ister. Böylelikle sözleri de iftira olmaktan çıkacak, gerçeklik bulacaktır:

Öpdi dirsene gece uyurken Muîdî leblerüm
Bâri gel bir bûse ihsân eyle bühtân olmasun (Muîdî, G. 347/7)

(Sevgili) Gece uyurken Muîdî dudaklarımı öptü diyorsan, gel bari bir öpücük ihsan eyle de (sözlerin) iftira olmasın.

Gelenekte sevgilinin eziyeti ne derece doğalsa âşığın inlemesi de o derece olağandır. Yine tüm bu inlemelere, yalvarmalara karşın sevgilinin ilgisine mazhar olan taraf ise rakiplerdir:

Âşık hemîşe nâlân dil-berde zann u bühtân
Bî-gâneler visâle teklifsiz irerler (Esrâr Dede, G. 96/2)

Âşık hep inleyen, sevgili ise şüphe ve iftira (eden), rakiplerse vuslata teklifsiz ulaşırlar.

Sevgili, âşığını bu defa da mahallesinde dolaşmakla suçlamaktadır; oysaki âşık korkulması son derece doğal olan mahalledeki it rakipten çekinmekte ve maşukun mahallesine varamamaktadır:

Bana kûyum tolanursın diyü bühtân eyleme
İt rakîbünden bilürsin ihtirâzum var benüm (Hayretî G.291/4)

Bana mahalleimde dolanıyorsun diye iftira atma, benim it rakibinden çekincem vardır.

Sevgili çeşitli sebeplerle âşığına iftara edebilir. Aşağıdaki iki beyitte âşığını onun yolunda can vermemekle, yolunda başını terk etmemekle suçlamaktadır:

Terk eylemez bu yolda ser Çâkerî dimişsin
Ol çâkerine şâhâ yazuktur itme bühtân (Çâkerî, G. 90/5)

Çâkerî yolunda başını terk etmez demişsin, o kuluna iftira etme. Yazıktır.

Kul degüldür cân fidâ itmez Necâtî dir isen
Sümme vallâhi kulundur itme bühtân kimseye (Necâtî, G. 541/7)

Necâtî canını feda etmezse kul değildir dersen, tövbe vallahi kulundur. Kimseye iftira etme.

Yukarıdaki beyitlerden Esrâr Dede'ye ait olan sevgilinin âşığı iftirası normal karşılanmakta; Şeyhî'nin manzumesinde de bu durum sıradan bir hadise şeklinde verilmektedir ancak şair yine de maşuktan bu işi çok abartmamasını istemektedir. Bunun dışındaki beyitlerde âşık, haksız yere sevgiliyi öpmeye çalışmakla itham edilmektedir. Çâkerî ve Necâtî'nin beyitlerinde ise âşıkların asla yapmayacakları bir suç onlara atılmaktadır. Aşkları için canlarından, başlarından vazgeçmedikleri iddia edilmektedir.

Âşığa/Şaire Yapılan İftiralar (Rakip tarafından)

Âşık, maşuk ve rakipten müteşekkil aşk anlayışında bu gurubun en şanssız tipi âşıktır. Tespit edilen manzume örneklerine bakıldığında da iftiraya da en çok onun maruz kaldığı görülmektedir. Bu başlık altındaki örneklerde rakibin iftiralarına maruz kalan âşığın durumu anlatılmaktadır.

Maşuklardan sonra rakipler, âşık için iftira atmaktan geri kalmayan diğer önemli bir grubu teşkil eder ve Ahmet Paşa bu duruma sitem eden bir şairdir. Üstelik iftiraya uğradığı konu şairin çok iddialı olduğu âşıklık üzerine olduğu için bu iftiranın kendisine yakışmadığını söyler:

Ahmed için çevrini çekmez der imiş müddeî
Seni candan sever yaraşmaz ol bühtan ona (Ahmed Paşa, G.1/5)

İftiracı, (sevgiliye) Ahmet senin eziyetini çekmez demiştir; ama bu onun için bir iftiradır çünkü sevgilisini candan sevmektedir.

Sevgilinin kendisine göstermediği ilgiyi rakibe gösterdiğini bilen şair, ondan gammaz rakibi kapısında tutmamasını ister. Çünkü cennete benzeyen sevgilinin eşğine iftiracı olanlar layık değildir:

Sür kapından rakîb-i gammâzı
Lâyık olmaz behişte bühtâncı (Ahmed Paşa, G. 300/8)

(Sevgili) Kapından gammaz rakibi sür, iftiracı cennete layık değildir.

Âşık, gerek maşuk gerekse rakip tarafından türlü cefalara maruz kalır. Bu tür eziyetlerden birisi de iftiradır. Yalan yanlış şeylerle maşuku kandırıp âşıktan uzaklaştırması ihtimali bulunur. Aşağıdaki beyitte, 15. yüzyılın kadın şairi Mihrî Hatun, maşukundan rakibin sözlerine inanmamasını ister, çünkü iftira rakibin âdeti olmuştur:

Âşıkun hakkında çok söz söyler inanma rakîb
Âdet olmuşdur cihânda dostum bühtân ana

(Mihrî, G. 3/2)

(Sevgilim) Rakip, âşığın hakkında çok söz söyler ama cihanda iftira onun âdeti olduğu için, inanma.

Yukarıdaki iki beyitte rakibin, sevgiliyi kandırmak amaçlı âşıkla ilgili iftiralar attığı görülmüştür; ancak âşıklar sevdiklerinden rakibe inanmamasını istemektedir. Taşlıcalı Yahya'nın aşağıdaki beytinde ise maşuk rakibin iftiralarına inanmış olmalı ki âşık ayrılık ateşine düşmüş ve ağlamaktadır:

Yalancının kuru bühtânı bugz-ı pinhânı
Akıtdı yaşumuzu yakdı nâr-ı hicrânı

(T. Yahya, T. 9/1).

Yalancının kuru iftirası, gizli düşmanlığı ayrılık ateşini yakıp gözyaşımızı akıtmıştır.

Âşığın kendisine yapılan iftiraya inanmaması için sevgilisini ikna etmeye çalıştığı beyitte inandırıcılığını artırmak için yemin etmektedir. Kendisine sevgiliyi terk ettiği iftirası atılmıştır ve elbette bunu yapan dinsiz rakiptir:

Terkün urdu deyu igvâ eylemiş bî dîn rakîb
Sevdüğüm vallahi billahi bu bühtândur bana

(Hayâlî Bey, G. 4/4)

Dinsiz rakip (sevgiliyi) terk etti diye ikna etmiş. Sevgilim vallahi billahi bu bana iftiradır.

Divan şiiri geleneğinde âşık çok büyük bir aşkla maşukunu sevse de ona kavuşması, onunla oturup kalkması pek mümkün değildir. Bunların gerçekleşmemesi için sürekli uğraşan rakip ise âşığın en büyük düşmanıdır. Aşağıdaki beyitte geleneğin aksine, âşık sevgilisine kavuşmuştur. Bunu söyleyen rakip de aslında hep iftira atıp yalan söylese de diğerlerinin aksine bu söylediği doğrudur:

Der imiş düşmen ki hemdemdir Fuzûlî yâr ile
Her sözü bühtân ise hakkâ bu söz bühtân değil

(Fuzûlî, L.M, 983)

Düşman, Fuzûlî'nin yârî ile birlikte olduğunu söylemiş. Gerçek şu ki her sözü iftira olsa da bu sözü değil.

Âşık, sevgili yoluna bütün varını nisar etmeye hazır olan kimsedir. Canı da buna dâhildir, çünkü âşığın canı da diğer her şeyde olduğu gibi sevgiliye aittir. Aşağıdaki beyitte iftira mevzusu olan da âşığın canıdır. Sevgiliye, âşığın canını ondan esirgediği söylenmiş ve âşık da bunun iftira olduğunu ispat etme çabasına girmiştir:

Dirîg eyler dimişler cânı senden
Muhıbbî'ye habîbüm iftirâdur

(Muhıbbî, G. 1046/6)

Sevgilim, Muhıbbî'ye canını senden esirgediğini söylemişlerse de bu iftiradır.

16. yüzyılın bir diğer şairi Muîdî'nin de aynı mazmunu kullandığı görülmektedir. Onun beytinde de âşığa iftira eden rakiptir ve iftira konusunu da sevgilisinden canını saklaması, esirgemesidir:

Niçe bir dildâra varup cân dirîg eyler diye
Kıl beni yâ Rab rakîbün iftirâsından halâs (Muîdî, G. 192/4)

Sevgiliye varıp (âşık) canını senden esirgiyor diyen rakibin iftirasından beni kurtar ya Rabbi!

Geleneğin içerisinde aşk acısından hasta olmuş tüm âşıklar arasında bu hastalıktan belki de en memnun olanı, iyileşmek istemeyeni Fuzûlî'dir. Aşağıdaki beyitte de âşık, sevgilisinin muarız sözüne inanarak ona cevri etmesinden şikâyet etmektedir; ancak sevgilinin cevri bile âşıkla olan alakanın devamı anlamına geldiği için aynı zamanda bu durumdan memnundur:

Fuzûlî hasteye düşmen söziyle dost cevri eyler
Zihî sâde mu'ârız kavli buhtân olduğun bilmez (Fuzûlî, G. 116/7)

Sevgili, düşman sözüyle hasta Fuzûlî'ye eziyet etmektedir. Bunun sadece muarız sözü, iftira olduğunu bilmez.

Aşağıdaki beyitte iftiraya konu olan ise âşığın sevgilinin eziyetini göğsüne geçirmemesi yani aslında canı gönülden üzülmemesidir:

Gamun sadra geçürmez diyü geçmişler beni yâre
Ma'âzallâh inanmanuz bu sözler bana bühtândur (Behiştî, G. 178/3)

Sevgiliye, derdini göğsüne geçirmez demişler. Allah korusun, bu sözler bana iftiradır, inanma.

Âşık iftiraya uğramaya o denli aşınadır ki kendisine son yapılan âşık olmadığı iddiasını tebrik etmektedir. İftiracı rakiplerini ise haset ehli olarak tanımlamaktadır:

Ehl-i hased senünçün âşık degül demişler
Yine Behiştî tâze bühtân mübârek olsun (Behiştî, G. 393/5)

(Ey) Behiştî, haset ehli senin için âşık değil demişler. Taze iftiran mübarek olsun.

Her kim dirise Çâkerî vaz geldi yârdan
Gerçek degül inanma begüm iftirâ kılur (Çâkerî, G. 44/5)

Beyim, Çâkerî sevgiliden vazgeçti derlerse inanma, doğru değildir, iftara kılarlar.

Sevgiliyle Alakalı Yapılan İftiralar

Divan şiirinde sevgilinin benzersiz bir güzel olması, ona benzemeye çalışan birçok unsurun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sevgilinin yüzü, boyu, saçı, dudakları, kaşları, kirpikleri gelenek içerisinde bazı kavramlara benzetilir hatta çoğu zaman istiare yoluyla bu kavramlarla karşılanır. Bu kavramların ise zaman zaman kişileştirilerek sevgiliye ya da onun uzuvlarına öykündükleri ya da üstünlük tasladıkları görülür.

Aşağıdaki beyitte sabah rüzgârı, lalenin sevgilinin gül yanağına benzemek istediğini düşünerek, ona zarar vermeyi, yüzünü kana bulamayı istemektedir:

Ey saba bağda ol gül-ruha öykündü diye

Lâlenin yüzünü kan eyleme kim bühtândır

(Ahmed Paşa, G.61/5)

Ey sabah rüzgârı! Bahçede gül yanaklıya benzemeye çalıştı diye, lalenin yüzünü kana boyama çünkü bu bir iftiradır.

Bir diğer beyitte ise nafe sevgilinin saçı dururken kendisinin misk olarak adlandırılmasının haksızlık olduğunu düşünmektedir. Bunu kuru bir iftira olarak değerlendirir çünkü misk adını hak eden bir şey varsa o da sevgilinin anber saçan saçlarıdır:

Nâfe dirmiş zülf-i anber-bâr-ı dilber var iken

Âlem içre müşğ adı bir kuru bühtândur bana

(Necâtî, G. 8/4)

Nafe, dünya içerisinde sevgilinin anber saçan saçları varken, kendisine misk denilmesinin, ona, kuru bir iftira olduğunu, söylemiş.

Nafe, başka bir beyitte sevgilinin saçının kıvrımına öykünmekle itham edilir, hâlbuki o bir miskin olduğu için bunu yapmaya yeltenmemiştir. Ona bu kuru iftirayı atan ise bilinmemektedir:

Nâfe miskîndür ham-ı zülfüne öykünmez senün

Bilmezem kimden olupdur bu kuru bühtân ana

(Muûdî, G. 5/2)

Nafe, saçının kıvrımına benzemeye çalışmaz, miskindir. Bu kuru iftiranın ona kimden geldiğini bilmiyorum.

Fuzulî'nin rubaisinden alınmış aşağıdaki parçada âşık sevgilisinin dudağının Bedahşan lali olduğunu söylemiş; sevgilisi de ona gülerek bunun bir iftira olduğunu söyleyerek mukabele etmiştir. Sevgili bunu iki sebeple söylemiş olabilir ki bu ihtimallerden ilki, bu iltifatı beğenmiş ve tevazu göstermiş olabilir. İkinci ve daha kuvvetli ihtimal ise dudaklarını Bedahşan lalinden daha kıymetli bulduğu için bunu kendisine yapılanı bir iftira olarak görmesidir:

Dedim lebine lâi-i Bedahşân'dır bu

Güldü dedi ey fakir bühtândır bu

(Fuzûlî; Rb. 66/1)

(Sevgiliye) Dudaklarının Bedahşan lali olduğunu söyledim, güldü, ey fakir bu iftiradır, dedi.

Yukarıda sevgili ile alakalı örneklerde görülen aslında sevgiliye doğrudan bir iftira mahiyeti taşımamakla birlikte genellikle ona ya da onun bazı uzuvlarına özenen, ona benzemeye çalışan varlıklarla ilgilidir. Aşağıdaki örnekte ise iftiranın yönü doğrudan sevgiliedir ve hatta onun iffeti ile alakalıdır:

Çâk dâmândur diyü el çekme ol gülden gönül

Key sakın düşmen sözidür yâre bühtân olmasun

(Muûdî, G. 349/6)

Ey gönül! Eteği yırtılmıştır diye o gülden elini çekme. Bu düşman sözünden sakın, sevgiliye iftira olmasın.

Divan şiirinde sevgilinin en belirgin özelliği cevri, cefayı, eziyeti âşığından asla esirgememesidir. Gelenekte sevgilinin kaşı, gözü, kirpiği, boyu ne kadar işlenmiş ise vefasızlığı, merhametsizliği de o kadar ele alınmıştır. Buna mugayir davranan yani vefalı, merhametli bir güzeli tasavvur etmek mümkün olmamakla birlikte sevgiliye bu özellikleri taşır demek bile onun için bir iftira gibi algılanır:

Âşık öldürmez vefâya meyli var dirler velî
Sana bühtândır bu sözler iy sanem hâşâ seni (Muîdî, G. 435/5)

Ey sanem! Senin için, âşık öldürmez vefaya meyillidir derler; ama haşa bu sözler senin için iftiradır.

Aynı şekilde rakip cefa eden sevgiliden vefa gördüğünü söylemektedir. Rakip kâfir olduğu için, onun sözüne itimat edilmemelidir:

Ol cefâ-hûdan vefâ gördüm dimiş kâfir rakîb
İtikâd itmen müselmânlar ana bühtân ider (Behiştî, G. 186/3)

Kâfir rakip, o cefacıdan vefa gördüm demiş. Müslümanlar, (rakibe) inanmayın, sevgiliye iftira eder.

Sevgiliye yönelik olan iftiralara bakıldığında aslında pek çoğunun iltifat anlamı ihtiva ettiği görülmektedir. Sevgilinin gerçekten iftiraya uğradığı beyitte onun iffetsizlikle suçlandığı görülmektedir.

Yusuf Kıssasındaki İftiralar

Yusuf peygamberin kıssası Kur'an-ı Kerim'de hikâyelerin en güzeli "ahsen'ül-kasas" olarak nitelendirilmektedir. Hikâye mesnevilerde yüzyıllarca birçok şair tarafından ele alındığı gibi; Hz. Yusuf da Divan şiirinde birçok sebeple telmih vasıtası olmuştur. Bu telmih sebeplerinden güzelliği ve iffeti diğerlerine göre bir miktar daha öne çıkmaktadır. Yusuf'un emsalsiz güzelliğine âşık olan Mısır azizinin eşi Züleyha, onu, köşküne davet eder ve vuslatına talip olur. Hz. Yusuf iffetinden dolayı kendisine karşılık vermez ve bu tavrı Züleyha'nın iftirasına uğramasına sebep olur. Bu iftira sonrasında yedi sene boyunca zindanda kalır. Bu iftira Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Suresi 20-33 ayetlerde anlatılmıştır (Yazır, 2001; 71). Mesnevilerden derlenen aşağıdaki beyitlerde de Züleyha'nın Hz. Yusuf'a attığı bu iftira anlatılmaktadır:

Mâlik anı almasaydı iştirâ
Hem Zelîhâ itmeseydi iftirâ (Kısas-ı Enbiya, s. 238)

Malik onu (Yusuf'u) satın almasaydı, Zeliha ona iftira atmasaydı...

Zelîhâ salmış anı iftirâyâ
Elif kaddi egilüp döndü yâya (Kısas-ı Enbiya, s. 265)

Zeliha ona iftira ettiğinden elif boyu eğilerek yaya döndü.

Anda Yûsuf katı bühtân ider
Didi şâha gör bana Yûsuf n'ider (Sûlî Fakîh, YZ., s. 221)

Yusuf orada çok büyük iftira eder ve padişaha Yusuf bana ne yaptı, der.

Yalandur her ne kim söyler Züleyhâ
Ana bühtândur k'eyler Züleyhâ (Çâkerî, YZ., s. 269)

Züleyha her ne söylerse yalandır ve ona iftira etmektedir.

Yûsuf'a key katı bühtân eyledi
Dinle imdi ol Yûsuf da ne didi (Garîb, YZ., s. 498)

Yusuf'a büyük iftara eyledi. Dinle şimdi Yusuf'a ne dedi.

Süle Fakih'in mesnevisinde de Züleyha Yusuf'un kendisine sahip olmak istediği iftirasını atar. Bu mesnevide Züleyha'nın Yusuf'a attığı tek iftira da bu değildir. Kocasına, Yusuf'un onu öldürüp yerine geçmek istediğini de söyler. Yusuf ise duydukları karşısında kendisi ile ilgili bu sözlerin iftira olduğunu belirten aşağıdaki beyti söyler:

Yûsuf eydür hâşa senden sultânım
İşbu büntândan benüm dökme kanım (Sûlî Fakîh, YZ., s. 222)

Yusuf, ey sultanım, bu iftiradan dolayı benim kanımı akıtma, der.

Darîr'in mesnevisinde Mısır azizi Züleyha ile Yusuf'u arka arkaya gördüğünde onlara bu durumun sebebini sorar. Bu durumu açıklarken her ikisi de birbirilerini suçlarlar. Yusuf, atılan bu iftiradan kurtulmak için şahit olarak yanlarında olan bebeği gösterir. Allah'ın inayetiyle konuşan bebek, Yusuf'un gömleğinin arkasından yırtıldığı için Yusuf'un haklılığını beyan ettiğinde Mısır azizi Züleyha'ya kızarak aşağıdaki beyti söyler:

Didi gördün mi niçe bühtânıla
Uşbu masûmı virüserdin ele (Darîr, YZ, s. 344)

Bu günahsız iftira ile nasıl ele verdiğini gördün mü?

Züleyha'nın Yusuf'un vuslatına talip olması ve ondan karşılık bulamaması üzerine attığı iftira bu kıssada geçen en yaygın iftira motifi olmakla birlikte tek değildir. Bunun dışında kardeşlerinin Yusuf'u kuyuya attıklarında onu kurt kaptığını ya da kurdun yediğini söylemeleri de başka bir iftira örneğidir. Yukarıda birkaç beyitle örnekleri verilen iftira, Yusuf kıssasında Züleyha tarafından gerçekleştirilendir. Ancak belirtildiği gibi hikâyede atılan tek iftira bu olmadığı gibi tek iftiracı da Zeliha değildir.

Hz. Yusuf kendisinden zahire isteyen kardeşlerine istediklerini verir ancak onları yolcu etmeden Bünyamin'in yanında kalması için yüklerine, kardeşleri görmeden bir tas koyar. Yolda

giderlerken Yusuf'un gönderdiği adamlar kervanı durdururlar ve padişahın altın ölçü tasının kaybolduğunu ve kendilerinden şüphelenildiğini söylerler. Bunun üzerine onların ağzından aşağıdaki beyit söylenir:

Neslimizde sârik aslâ yokdurur
Leyki nâsın iftirâsı çokdurur (Kıyas-ı Enbiya, s. 290)

Neslimizde asla hırsız yoktur fakat insanların iftirası çoktur.

Bünyamin'e atılan bu hırsızlık iftirası başka bir Yusuf u Züleyha mesnevisinde Yakup peygamberin ağzından dile getirilmektedir:

Revâ mıdur sen beni agladasın
Ugrı diyü ogluma bühtân idesin (Garîb, YZ., s. 717)

Oğluma hırsız diye iftira atarak beni ağlatman reva mıdır?

Manzumelerde, genellikle Hz. Yusuf'un Züleyha tarafından uğradığı iftiraya ve Yusuf'un küçük kardeşini yanında bırakmak için ağabeylerine yaptığı hırsızlık iftirasına yer verilmiştir. Tespit edilebilen örneklerin hemen hepsi bu iftiralar ile alakalı olmakla birlikte Süle Fakih'in Yusuf u Züleyha'sında Hz Yusuf'a iftira eden Züleyha dışında bir başka kadın karşımıza çıkmaktadır. "Sûlî Fakih'in eserinde Yusuf'un başka bir dayesinden söz edilir. Yusuf'a âşık olan bu kadın, Yusuf'un ona meyletmemesi üzerine yaptığı hile ile anılmaktadır" (Çetinkaya, 2008, 465-466). Mesnevîde Yusuf'a sütanneliği yapan dayeden başka bir daye daha vardır ki Yusuf'a büyük aşk beslemektedir. Aşkına karşılık bulamayan bu daye Yusuf'un evine gelir, onun uyduğunu görünce kolundaki altın bileziği çıkarır ve Yusuf'a takar. Sonrasında Yusuf'un bileziğini çaldığını söyleyerek babasına şikâyetçi olur:

Ne bileydi avretün mekrini ol
Kim ana bühtân idiser o fuzûl (Süle Fakih, YZ., s. 407)

O, kadının iftirasını bilemezdi ki o hadsiz ona iftara etmişti.

Hz. Yusuf babaları tarafından çok sevildiği için kardeşleri ondan kurtulmak isterler ve hep birlikte evden ayrıldıkları bir gün yanlarında Yusuf olmaksızın dönerler. Yusuf'u soran babalarına ise kardeşlerini kurdun yediğini söylerler. Bu hemen hemen tüm Yusuf u Züleyha mesnevîlerde yer alan bir motiftir. Garîb'in Yusuf u Züleyha'sından alınan aşağıdaki beyitte Yakup peygamber kurda rastlar ve işin aslını ondan öğrenir. Aşağıdaki beyitte Yakup peygamber, oğullarına kardeşlerine ne yaptıklarını, nasıl kaybettiklerini sorar:

Kardaşunuz zâyî idüp n'itdinüz
Bu bî-çâre kurda bühtân itdinüz (Garîb, YZ., s. 335)

Kardeşinizi kaybedip ne yaptınız? Bu zavallı kurda iftira ettiniz.

Bununla birlikte bazı mesnevîlerde kurdun bu iftiradan şikâyetçi olup dile gelmesine rastlanır:

Bilmedim ben bunların ahvâlini
Böyle bühtân ile mekr ü âlini (Diyarbakırlı Ahmedî, YZ, s.35)

Ben bunların hallerini, hile, iftira ve oyunlarının böyle olduğunu bilemedim.

Bana bühtân iftirâ itdi bular
N'itdilerse Hak katında bulalar (Garîb, YZ., s. 334)

Bunlar bana iftira ettiler ve karşılığını Allah katında bulsunlar.

Eytdi yimedüm bana bühtândur ol
Tanrı Hakkı bil bana bühtândur ol (Darîr, YZ., s. 291)

Dedi ki: Allah için ben yemedim ve bu bana atılan iftaradır.

Yakûba kurt söyledi anda hemân
Çünkü bunlar itdi bana bühtân (Şerîf, ZY, s. 137)

Orada, hemen, kurt Yakup'a bunlar bana iftara attılar, dedi.

İftara ile İlgili Sözler

Yukarıdaki örneklerin dışında başlık oluşturan bu grupta ise şairlerin iftira ile ilgili yazdıkları uyarı mahiyetindeki beyitleri bulunmaktadır:

Mihrümi terk eylemiş Mihrî demişsin dostum
İtmegil billâh nâ-hak yere bühtân kimseye (Mihrî, G. 171/1)

Dostum, Mihrî, sevgimi terk eylemiş, demişsin. Haksız yere kimseye iftira etme.

Nûr-ı reyün var iken mihre ziyâ-bahş dime
Her hasîse kerem it eyleme bühtân-ı kerem (Necâtî, K. 18/15)

Fikrinin nuru varken güneşe ışık bahşeder deme; her cimriye kerem et ama cömerttir iftirası atma!

İşk-ı pâki kim iderse bühtân
Sorusın vire kıyâmetde hemân (Nevî-zâde Atâyî, S.E, 181)

Temiz (gerçek) aşka kim iftira ederse, kıyamette cevabını versin.

Gel ey dil halka-i müşğîn-i zülf-i pür-şikenden geç
Düşersin dâm-ı tezvire reh-i mekr ü fitenden geç (Bâkî, G. 30/1)

Ey gönlüm. Gel, sevgilinin mis kokan kıvrımlı saçlarından vazgeç. Bu hile ve fitne yolundan geç ki yalan damına düşmeyesin.

Bu başlık altında bulunan beyitlerde genellikle iftira etmekten kaçınılması gerektiği ile ilgili ikazlara yer verilmiştir.

Sonuç

İftira kavramı ile ilgili Divan şiirinde yapılan taramalarda gerek sözcüğün doğrudan zikredildiği gerekse sözcüğü karşılayan anlatımların olduğu örneklere rastlanmıştır. Bununla birlikte iftira ya da karşılığı olan sözcük kullanılsa bile iftirayı ima eden beyitlerin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda yalnızca iftira ve bühtan sözcüklerini ihtiva eden ve belirli kişilere yönelik yapılan iftira örnekleri derlenmiştir. İftira ve bühtan sözcüklerini içeren örneklerin çok olması ise en çok iftiraya uğrayanlar şeklinde bir sınıflandırmaya gidilmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Tespit edilen örnekler arasında iftiraya en çok maruz kalanın âşık karakteri olduğu görülmüştür. Çok muhtelif kişilerce iftiraya uğrayabilen âşık, en çok sevgili ve rakiplerin iftiralarıyla karşılaşmaktadır. Sevgili, âşığı, dudaklarına kast etmek, öpmek istemek, mahallesinde dolanmak, yolunda canını, başını terk etmemekle itham eder; âşık ise tüm bunların iftira olduğu iddiasındadır.

Âşık, müddei, gammâz, yalancı, dinsiz, haset ehli olarak tanımladığı rakibin iftiralarına da uğramaktadır ki bunlar sevgilinin iftiralarından sayıca daha fazladır. Rakibin iddiaları, âşığın, sevgilinin cevriyi çekemediği, derdini göğsüne geçirmedeği, sevgili yolunda canını terk etmediği ya da canını esirgediği ile alakalıdır. Bazı beyitlerde ise onu yardan vazgeçmekle ya da âşık olmamakla suçlar. Âşık ise bu iddialar karşısında bunların iftira olduğunu söyleyerek kendisini müdafaa eder, gözyaşı akıtır, sevgilisinden kendisine bu iftiraları eden rakibi kapısından kovmasını ister.

İftira hususunda karşımıza çıkan diğer önemli karakter ise sevgilidir. Ancak sevgili ile alakalı iftiralar âşığa yapılan iftiralardan farklı bir görünüm arz etmektedir. Sevgili ile alakalı olan iftiralar da genellikle sevgili bizzat hedef alınmaz; sevgilinin herhangi bir uzvuna özenen ya da öykünen kavramlar iftira ile anılırlar. Bunlar, sevgilinin yüzüne öykünen lale, kokusuna öykünen nafe ya da dudaklarına öykünen Bedahşân lâlidir. İki beyitte ise sevgili vefalı olmakla ya da âşıklarını öldürmemekle suçlanır. Bunlar sıradan bir kişi için iltifat ise de Divan şiiri geleneğindeki maşuk karakteri için iftira sayılabilecek ithamlardır. Çünkü kendisi vefasızlığı, cefası, âşıklarına eziyet ile şöhret bulmuştur. Mu'îd'ye ait beyitte ise sevgili doğrudan iffetsiz olarak tanımlanmakta, çâk-dâmân (eteği yırtık) olmakla suçlanmaktadır.

İftira ile ilgili rastlanan diğer örnekler ise Yusuf kıssasında geçen iftiraldır. En bilinenleri Züleyha'nın Yusuf peygambere attığı iftira ve abilerinin Yusuf'u kaptığını söyledikleri kurda yapılan iftiradır. Kendisinden zahire isteyen kardeşlerine istediklerini veren Yusuf peygamber, Bünyamin'i yanında bırakmak için zahire çuvalına altın bir tas saklar ve kardeşlerinin onu çaldıklarını söyler. Bunların dışında, bir mesnevîde ise tıpkı Züleyha gibi aşkından Yusuf peygambere iftira eden bir kadın (daye) bulunmaktadır. Manzumelerden anlaşıldığı üzere Yusuf kıssasında birden fazla iftira motifi bulunmaktadır. Bununla birlikte iftira atan ya da iftiraya uğrayanlar açısından da bu kıssa bir zenginlik arz etmektedir.

Son grup ise genellikle şairlerin iftira ile ilgili uyarı mahiyetindeki sözlerinden oluşmaktadır. Temiz bir aşka iftira edilmesinin ahirette suali olacağı, âşık sevdasından vazgeçmez ise maşukun yalan ve iftiralarına maruz kalacaktır. Bunun dışında âşıkların sevmekten vazgeçtikleri iddiası da bir diğer iftira ve şikâyet konusudur.

Elbette tespit edilen iftiralar bu başlıklarda bulunan örneklerden müteşekkil değildir. Çalışmaya alınan beyitler belli başlıklar altında ele alınabilen örneklerdir.

Kaynakça

- Ak, C. (2006). *Muhibbi Divanı*. Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.
- Akyüz, K. vd. (2000). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arslan, M. (2007). *Mihrî Hâtun Dîvânı*. Ankara: Amasya Valiliği Kültür Yayınları.
- Avcı, H (2012). Kur'an'dan İffet Örnekleri: Hz. Meryem ve Hz. Yusuf. Yüksek lisans tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ay, H. (2015). *Şerîf'in Kıssa-i Yûsuf Mesnevîsi*. Yüksek lisans tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayan, H. (2001). *Leylâ ve Mecnûn*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Aydemir, Y. (2000). *Behiştî Dîvânı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Aynur, H. (1999). 15. Yy. *Şairi Çâkerî ve Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin)*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Biltekin, H. (2003). *Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çatak, M. E. (2017). *Kur'ân Kerîm'de İftira Kavramı*. Yüksek lisans tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavuşoğlu, M.-Tanyeri M. A. (1983). *Hayretî Dîvan Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1983). *Yahya bey ve divanından örnekler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetinkaya, Ü. (2008). *Aşk Mesnevilerinde Kadın: Yusuf u Züleyha ve Hüsrev ü Şirin Mesnevileri*. Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Horata, O. (2017). *Esrâr Dede Divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 01.02.2023]
- Kaçar, M. (2010). *İbni Kemâl Dîvânı'nın İncelenmesi (Nazım Bilgisi – Belâgat - Üslûp ve Dil Özellikleri - Muhtevâ)*. Doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kadioğlu, İ. (2017) *Yûsuf u Züleyhâ*. e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196453/diyarbakirli-ahmedi-yusuf-u-zuleyha.html> [Erişim Tarihi: 20.02.2023]
- Karahan, L. (1985). *Erzurumlu Mustafa Darîr Kıssa-i Yûsuf*. Doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaya, B. (2012). *Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı (İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin)*. Yüksek lisans tezi, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köktekin, K. (1994). Süle Fakih'in Yusuf ve Zeliha'sı İnceleme-Metin-Dizin. Doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, A. vd. (2017). *Kısas-ı Enbiya, İrşâdî Baba-Ağlar Baba*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

- Sağlam, Ayşe (2017). Diyarbakırlı Ahmedî'nin "Kıssa-i Eyyûb Peygamber" Mesnevisinde Şeytanın Hikâye Kişileriyle İlişkisi. *ASOBİD*, 1/1, 77-96.
- Şemsettin Sami (2015). *Kamus-ı Türkî*. (hzl. Paşa Yavuzarslan). Ankara: TDK Yayınları.
- Tanrıbuyurdu, G. (2012). *Muîdî Dîvân (Metin-Çeviri)*. Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarlan, A. N. (1945) *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1963). *Necâti Beg Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (1966). *Ahmed Paşa Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Türkdoğan, M. G. (2011). *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10695,klasik-turk-edebiyatinda-yusuf-u-zuleyha-mesnevileripdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 22.02.2023]
- Yazır, Elmalılı H. (2001). *Hak Dinî Kur'ân Dili I-X*. İstanbul: Yenda Yayınevi.
- Yeşil, A.-Nikubaht, N. (2013). Abdurrahman Câmî, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darîr, Hamdullah Hamdî ve Taşlıcalı Yahya Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevilerinde Yer Alan Tema ve Motiflerin İncelenmesi. *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 11, s. 5–24.